

VU Research Portal

De vogelvrije: over libertair paternalisme en de individuele gevolgen van keuzevrijheid [Bespreking van: R.H. Thaler, C.S. Sunstein (2008) Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness]

Schonewille, A.; Koornstra, H.R.

published in

Beleid en Maatschappij

2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Schonewille, A., & Koornstra, H. R. (2010). De vogelvrije: over libertair paternalisme en de individuele gevolgen van keuzevrijheid [Bespreking van: R.H. Thaler, C.S. Sunstein (2008) Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness]. *Beleid en Maatschappij*, 37(2), 180-183.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

De vogelvrije: over libertair paternalisme en de individuele gevolgen van keuzevrijheid

In deze laatmoderne tijden bestaat het leven van de mens uit keuzes. Hij moet kiezen welk brood hij koopt, bij welke bank hij zijn spaargeld stalt, welke gezondheidsrisico's hij wenst te nemen, en ga zo maar door. En mensen die keuzes maken, maken fouten. In het boek *Nudge* (2008) laten de Amerikaanse behavioristen Richard Thaler en Cass Sunstein zien hoe keuzes zo kunnen worden ingekleed dat mensen geneigd zullen zijn juist die keuzes te maken die hun gezondheid, welvarendheid en vrijheid ten goede komen. De auteurs komen met het idee van een zacht duwende overheid, een overheid die burgers waar en wanneer nodig een *nudge* in de goede richting geeft. Met deze kleine duwtjes, of *nudges*, kunnen 'keuzearchitecten' een omgeving creëren waarin mensen bijna vanzelf kiezen voor wat het beste uitpakt voor henzelf, voor hun gezin en voor de samenleving. Door de context waarbinnen mensen beslissingen nemen slim te organiseren, worden hun keuzes zo beïnvloed dat zij uiteindelijk, naar hun eigen oordeel, beter af zijn (2008, 5). Een overheidsduwtje in de goede richting is natuurlijk paternalistisch, maar Thaler en Sunstein vinden dat een goede *nudge* voor iedereen gemakkelijk en goedkoop te negeren moet zijn. De keuzevrijheid

Anna Schonewille en Hidde Rinze Koornstra

Anna Schonewille en Hidde Rinze Koornstra zijn beiden als promovendus verbonden aan de afdeling Bestuurswetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Correspondentiegegevens:

Drs. A. Schonewille/drs. H.R. Koornstra
Vrije Universiteit Amsterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Afdeling Bestuurswetenschappen
De Boelelaan 1081
1081 HV Amsterdam
a.schonewille@vu.nl/h.r.koornstra@vu.nl

Richard H. Thaler en Cass R. Sunstein, 2008, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press.

van burgers wordt dus niet of nauwelijks beperkt, bemoeilijkt of belast. Thaler en Sunstein spreken daarom van *libertarian paternalism* (2008, 5).

Nudge moet worden geplaatst in de *behavioral economics*, een stroming waarbinnen de inzichten van de Israëlische gedragspsychologen Amos Tversky en Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman worden toegepast op economisch keuzegedrag. Mensen blijken een aantal systematische (en dus voorspelbare) fouten te maken in hun denken en kiezen. Thaler en Sunstein pleiten ervoor deze gedragspsychologische inzichten beleidsmatig toe te passen, opdat burgers gezonder, welvarender en vrijer worden. Terwijl de klassieke economie uitgaat van de rationeel kiezen-*de homo economicus*, gaat de gedragseconomie uit van een mens die systematische keuzefouten maakt. Thaler en Sunstein noemen de mensen uit de klassieke theorie *econs* en de mensen uit de gedragseconomie *humans*. Zij stellen dat *humans* lui zijn, niet alles weten, niet altijd rationeel handelen en zich veelal laten leiden door ingevingen vanuit hun automatische systeem. Dit systeem brengt 'gedachteloos' en nagenoeg instinctief keuzegedrag voort. Thaler en Sunstein noemen het voorbeeld van de zwarte

vlieg in de mannentoiletten op Schiphol. Mannen plasten vaak naast de pot, maar nu er een zwarte vlieg in het toilet is gegraveerd, zorgt hun automatische systeem ervoor dat ze meestal op die vlieg richten. Het resultaat is dat de toiletten een stuk schoner zijn. Ieder mens beschikt naast het automatische systeem ook over een reflexief systeem, waarmee de *econ* in hem ingewikkelde (keuze)problemen rationeel op kan lossen. Het idee van keuzearchitectuur is nu dat *humans* zo worden 'genudged' dat zij keuzes gaan maken als waren zij *econs*. Goede *nudges* verkleinen de kans op menselijke keuzefouten.

Naast het voorbeeld van de zwarte vlieg staat het boek vol herkenbare voorbeelden en leuke anekdotes, waaruit telkens blijkt hoe een *nudge* de *human* in ons zou kunnen helpen betere keuzes te maken. Om de maatschappelijke waarde van 'nudgen' werkelijk te kunnen beoordelen, is het evenwel van belang om een duidelijk onderscheid te maken tussen verschillende manieren van 'nudgen'. Thaler en Sunstein suggereren vier manieren waarop mensen (door de overheid) een duwtje in de goede richting kan worden gegeven: (1) *commitment*-mechanismen toepassen, (2) *framen*, (3) standaardopties instellen, en (4) informeren.

Een keuzearchitect kan er met *commitment*-mechanismen voor zorgen dat mensen een extra hindernis moeten nemen alvorens zij terug kunnen vallen in ongewenst keuzegedrag. De luie, onbedachtzame *human*, die de langetermijneffecten van zijn keuzegedrag niet kan overzien, committeert zich aan een voor hem voordelige keuze. Door keuzes op bepaalde manieren te *framen*, kan de keuzearchitect zo op het automatische systeem van mensen inspelen dat zij bijna vanzelf de goede keuze maken. Door *standaardopties* in te stellen, maakt de keuzearchitect een voordelige keuze voor de mensen die zelf geen keuze maken.

Deze drie manieren van 'nudgen' zijn er vooral op gericht ons te beschermen tegen de *human* in ons. De vierde manier is er juist op gericht de *econ* in ons te helpen. Met het verstrekken van *informatie* wordt een beroep gedaan op ons reflexieve systeem. Door mensen, weliswaar voorgestructureerde, informatie te geven, worden zij in staat gesteld beter gefundeerde keuzes te maken. Het moge duidelijk zijn dat Thaler en Sunstein een tweezijdig beeld van de mens schetsen. Aan de ene kant moet de *human* in

ons door de overheid worden begeleid bij het maken van juiste keuzes, aan de andere kant moet de overheid de *econ* in ons de gelegenheid bieden om zelfstandig keuzes te maken.

Natuurlijk zijn deze vier manieren om mensen in een gewenste richting te duwen niet nieuw. Adverteerders en verkopers maken al jaren gebruik van strategisch gekozen standaardopties, goed 'geframe-de' en getimede reclames, en slimme vormen van klantenbinding. Overheden en consumentenorganisaties zijn ook al langer bezig met het verstrekken van informatie aan burgers en consumenten. Wat nieuw is aan 'nudgen', is dat de overheid actief gebruik gaat maken van *commitment*-mechanismen, *frames* en standaardopties. Thaler en Sunstein pleiten ervoor dat de overheid zich als keuzearchitect gaat manifesteren, opdat burgers vaker de keuzes zullen maken die in het belang zijn van hun gezondheid, geluk en welvaart. Het is de vraag of en hoe 'nudgen' hieraan een bijdrage kan leveren.

Het idee om standaardopties in te stellen, lijkt potentie te hebben. Geen keuze maken is niet altijd een optie, en niet kiezen is eigenlijk ook een keuze. Als kiezen dus onvermijdelijk is, waarom zou de overheid dan niet proberen de standaardoptie zo gunstig mogelijk te kiezen? Volgens Thaler en Sunstein is het onmogelijk een standaardoptie te kiezen die voor iedere burger passend is, iets wat paternalistische regimes wel menen te doen. Hun libertaire vorm van paternalisme laat diegenen die iets anders dan de standaardoptie willen kiezen alle ruimte om hun eigen weg te gaan. Maar de standaardoptie biedt wel de nodige paternalistische bescherming aan degenen die geen keuze kunnen of willen maken. De keuzearchitect heeft voor deze mensen redelijkerwijs een voor hen voordelige keuze gemaakt. Ook het gebruiken van *commitment*-mechanismen kan een positieve uitwerking hebben op het gedrag van mensen. Het kan mensen net dat steuntje in de rug geven dat ze nodig hebben. Het kan ook juist de stok achter de deur zijn. En als reclames en verkooppraatjes werken, dan kan ook de overheid keuzes zo *framen*, dat burgers geneigd zullen zijn de goede keuze te maken.

Dat 'nudgen' het leven van burgers gemakkelijker en beter zou kunnen maken, is nog geen reden om in een jubelstemming te geraken. Laten we het libertair paternalisme van Thaler en Sunstein eerst

maar eens aan kritiek onderwerpen. Ten dele sluiten wij hierbij aan op de discussie die in een eerder nummer van *B en M* werd gevoerd over de vraag wat *nudges* nu eigenlijk zijn. Casper Thomas (2009) sprak van ‘steuntjes in de rug’. Beleidsmakers zouden volgens hem bij de gedragswetenschappen te rade moeten gaan om rekening te kunnen houden met de individuele verschillen tussen keuzemakende burgers, teneinde de effectiviteit van het overheidsbeleid te verhogen. Mischa van den Brandhof stelde daarop terecht de vraag of deze ‘niet onschuldige duwtjes in de rug’ (2009, 258) wel geoorloofd zijn. Dat *nudges* tot ‘beter’ keuzegedrag leiden, komt de beleids-effectiviteit wellicht ten goede, maar daarmee is het beleid nog niet gerechtvaardigd. Want voor wie zijn die keuzes beter? En welke morele waarde is met die verbetering gediend? In tegenstelling tot Thomas, acht Van den Brandhof het idee van keuzevrijheid ‘niet te verenigen met het gebruik van psychologische mechanismen in overheidsbeleid’ (2009, 257). Als bijdrage aan de lopende discussie gaat onze kritiek op *Nudge* vooral in op de individuele gevolgen van keuzevrijheid. Want wat is keuzevrijheid nou, als de overheid je steeds een duw in je rug geeft? En wat zijn de individuele gevolgen van ‘nudgen’ in het geval je er toch voor kiest je eigen weg te gaan? En wat is keuzevrijheid als je *moet* kiezen, of als je niets te kiezen hebt? Vragen waar Thaler en Sunstein in hun boek geen antwoord op geven.

Wanneer een libertair paternalistische overheid heel actief gaat *framen*, is het voor de burger misschien niet altijd duidelijk waar en wanneer hij ‘genudged’ wordt. Verwijzend naar het ‘openbaarmakingsprincipe’ van John Rawls, stellen Thaler en Sunstein (2008, 244-245) daarom de eis dat de overheid te allen tijden verantwoording af moet kunnen leggen over de gebruikte *nudges*. Maar of dit genoeg is om keuzevrijheid te waarborgen, kan in twijfel worden getrokken. Goede *nudges* werken subtiel en vrijwel onmerkbaar. De keuzearchitect (de libertair paternalistische overheid) kruipt als het ware onder de huid van de burger. Wat de burger zelf denkt te hebben gekozen, was in feite een voorgedruide keuze van de overheid. Dan is zijn keuzevrijheid geen echte vrijheid, maar slechts de valse schijn ervan. De *human* in hem kiest automatisch de standaardoptie. En net zoals de oogkleppen van een paard, schermen *frames* hem af van alternatieve

keuzeopties. En *commitment*-mechanismen werpen drempels op waar hij slechts met moeite overheen kan gaan. In een sterk ‘genudgede’ maatschappij verwordt de burger tot een marionet in het poppenspel van de overheid. We kunnen ons afvragen in hoeverre een dergelijk poppenspel iets nieuws is en of paternalistische overheden niet al langer aan de touwtjes trokken. Wellicht is dat zo. Een groot verschil is echter dat een paternalistische overheid niet pretendeert dat mensen keuzevrijheid hebben, iets wat een libertair paternalistische overheid wel doet.

Om de keuzevrijheid van burgers in een sterk ‘genudgede’ maatschappij te waarborgen, zou de vierde manier om zachte duwtjes te geven een uitweg kunnen bieden: informeren. Wanneer de overheid informatie verstrekt over alle keuzemogelijkheden, dan wordt het burgers makkelijker gemaakt om hun reflexieve systeem te gebruiken. Burgers kunnen dan buiten het *frame* om denken, afwijken van de standaardoptie, en afstand nemen van eerder gemaakte *commitments*. Hierdoor ontstaat een ‘echtere’ vorm van keuzevrijheid.

Nog belangrijker dan keuzevrijheid echter, is de vrijheid om helemaal niet te kiezen. Thaler en Sunstein beredeneren uitgebreid waarom mensen niet zo goed kunnen kiezen, maar ze maken niet duidelijk waarom mensen altijd zouden willen kiezen en waarom mensen altijd een keuze zouden moeten maken. Paternalisme ‘bevrijdt’ burgers in zekere zin van de dure plicht om te kiezen. En wanneer burgers geen keuze hebben, kunnen zij ook niet individueel verantwoordelijk worden gehouden, en behouden zij het recht om ‘tegen te zijn’. In Thaler en Sunsteins libertaire vorm van paternalisme, daarentegen, wordt van burgers gevraagd om keuzes te maken. Het individu dreigt zo een gevangene van zijn keuzevrijheid te worden, zeker en vooral wanneer de gevolgen van zijn ‘vrije keuze’ voor zijn eigen rekening komen. Het gevaar bestaat dat hem een ‘verkeerde’ keuze verweten zal worden, en dat hij gehouden wordt aan keuzes die hij misschien helemaal niet wilde maken. Hier stuiten wij op een paradox: juist het libertaire aspect van libertair paternalisme leidt tot onvrijheid. Deze onvrijheid bestaat uit de verantwoordelijkheid die het individu voor zijn vrije keuzes moet nemen, en uit de vrijheidsbeperkende risico's die zijn keuzes met zich mee kunnen brengen.

In de Amerikaanse context mag het paternalistische aspect van *Nudge* controversieel zijn, maar wij denken dat in de Nederlandse context eerder de zojuist geconstateerde paradox van vrijheidsbeperkende keuzevrijheid weerstand op zal roepen. Nederland is wellicht altijd al ‘onder keuzearchitectuur gebouwd’, en in die context betekent *Nudge* vooral dat maatschappelijke risico’s en verantwoordelijkheden dreigen te worden geïndividualiseerd. De nadruk verschuift in dat geval van de collectieve verantwoordelijkheid voor alle keuzes die wij samen maken naar een individuele verwijtbaarheid van keuzes die ieder zelf in schijnbare vrijheid gemaakt heeft. Sociale risico’s kunnen zo worden geherdefinieerd als individueel keuzeprobleem. En daarin schuilt een groot gevaar, zeker in samenhang met het door Thaler en Sunstein geïmpliceerde idee dat welvaart, gezondheid, welzijn en geluk maakbaar zijn. De boodschap van *Nudge* is dat als burgers maar verstandige keuzes maken, dat in ieders belang is en iedereen welvarend, gezond en gelukkig zal worden. Alsof *nudges* armoede op kunnen lossen, of ziekten kunnen genezen, of gelukkig kunnen maken. Nu is het idee van maakbaarheid niet nieuw, maar in een paternalistische samenleving wordt de misluk-

king ervan niet gezien als een verwijtbare keuzefout van individuele burgers. In een ‘genudgede’ samenleving kan de schuld van mislukte maakbaarheid echter wél bij de individuele burger worden gelegd. Bij de arme die maar niet rijker wordt, bij de ongelukkige die maar niet blij wordt, bij de werkloze die maar niet aan de slag gaat, bij de ongeschoolde die maar geen opleiding gaat volgen, en bij de zieke die maar niet geneest.

In deze boekbespreking hebben wij duidelijk proberen te maken dat keuzearchitectuur weliswaar een beloftevol sturingsinstrument is, maar dat de individuele gevolgen zeer nadelig kunnen zijn. ‘Nudgen’ kan tot betere beslissingen leiden. Met het liberair paternalistische beleid dat Thaler en Sunstein voorstaan, wordt de *human* in ons tegen zichzelf beschermd en wordt de *econ* in ons versterkt. Wanneer dit echter op een ondoorzichtige, opdringerige of zelfs dwingende manier gebeurt, en wanneer de gevolgen van een verkeerde keuze grotendeels voor rekening van het individu komen, dan wordt de prijs van keuzevrijheid wel erg hoog. In zijn keuze is de burger dan zo vrij als een vogel, maar wanneer hij een verkeerde keuze maakt, is hij vogelvrij.

Literatuur

Brandhof, M. van den, 2009, ‘Een duwtje in de rug of een ongeoorloofde zet?’. *B en M*, 36: 256-258.

Thomas, C., 2009, ‘Een steuntje in de rug: Gedragsbeïnvloeding door keuzearchitectuur’. *B en M*, 36: 252-255.